

بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری (مطالعه موردی: مراتع شهرستان تفرش)

شعبانعلی فمی^۱، الهام فهام^۲، رجبعلی فتاحی^۳، پگاه مریدالسادات^۴ و راحیل ملکی پور^۵

تاریخ دریافت: ۸۹/۲/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۸۹/۶/۳۱

چکیده

در سال‌های اخیر، طرح‌های مرتعداری نقش مهمی را در جلوگیری از تخریب مراتع و بهبود وضعیت آنها ایفا کرده‌اند. بخش اصلی طرح‌های مرتعداری دخالت و مشارکت افرادی است که از آن بهره‌برداری می‌کنند که بدون توجه به آنها، این رویکرد از کارایی لازم در مدیریت مراتع برخوردار نخواهد بود. بر این اساس، هدف از مطالعه حاضر، بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری در مراتع تفرش بود. این تحقیق از نوع توصیفی-همبستگی بود که جامعه آماری آن ۹۵ مجری (مرتعدار) را شامل شد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری تصادفی-سیستماتیک، ۵۵ مرتعدار تعیین شد. نتایج نشان داد که رابطه معنی‌داری بین متغیر میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری و متغیرهای رضایت و آگاهی از طرح، انگیزه مشارکت، بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی، درک نسبت به اثربخشی روش‌های ترویجی، تعداد واحد دامی تحت تملک، مالکیت اراضی زراعی دیم و گوسفند و بز موجود در مرتع، تعداد دام مجاز برای ورود به محدوده طرح و تعداد ماه‌های نگهداری دام در روستا وجود داشت. بین میانگین میزان مشارکت مرتعداران از نظر نوع واگذاری طرح‌های مرتعداری نیز تفاوت معنی‌داری وجود داشت. نتیجه‌گیری کلی این پژوهش، بیانگر آن است که مقوله مشارکت باید در طراحی و اجرای طرح‌های مرتعداری مورد توجه ویژه قرار گیرد تا اثربخشی این طرح‌ها تضمین شود.

واژه‌های کلیدی: مشارکت، مرتعدار، طرح‌های مرتعداری، روش‌های ترویجی.

۱- دانشیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران

۲- دانشجوی دکتری، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران

* نویسنده مسئول: faham@ut.ac.ir

۳- کارشناس آبخیزداری اداره منابع طبیعی و آبخیزداری، شهرستان تفرش

۴- دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس

۵- دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد توسعه روستایی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

دیم دامداران، امکانات، تعداد واحد دامی تحت مدیریت و میزان آگاهی بیشترین تأثیر را در میزان مشارکت در طرح های مرتعداری داشته‌اند. حاجیان (۱۹۹۷)، کلانتر (۲۰۰۱) و صابونچی (۲۰۰۶) نیز در مطالعات خود به این نتیجه دست یافته‌اند که استفاده صحیح از وسایل ارتباط جمعی از جمله عواملی است که نقش مؤثری در میزان مشارکت در مدیریت منابع طبیعی دارد. عابدینی (۲۰۰۱) در مطالعه خود به این نتیجه رسیده است که عوامل: انگیزشی، میزان آگاهی و اطلاعات دامداران از طرح های مرتعداری، تعداد دام و وسعت مراتع در اختیار دامداران، از عوامل مؤثر بر مشارکت آنها در طرح های مرتعداری است. خاتون آبادی و همکاران (۲۰۰۱)، در مطالعه ای نشان داده‌اند که بر اساس دیدگاه کارشناسان، به ترتیب موانع آموزشی، اقتصادی، برنامه ریزی و اجتماعی بیشترین تأثیر را در عدم مشارکت دامداران در طرح های احیاء مراتع دارند. نتایج حاصل از مطالعه خلیقی و قاسمی (۲۰۰۴)، حاکی از آن است که بین نوع مالکیت مراتع و میزان مشارکت دامداران در طرح های مرتعداری تفاوت معنی داری وجود دارد. همچنین دو عامل مالکیت مرتع و زمین دیم از مهم ترین عوامل مؤثر در مشارکت دامداران هستند. همچنین نتایج مطالعه خلیقی و چکشی (۲۰۰۵)، پیرامون نقش وضعیت اقتصادی روستاییان در میزان مشارکت آنها در طرح های اصلاح منابع طبیعی در چکند بیرجند، نشان داد که میزان مالکیت اراضی از عواملی است که بیشترین تأثیر را بر مشارکت مردم در طرح ها داشته است. سردار^۱ (۱۹۹۹) در مطالعه خود به این نتیجه رسیده است که جهت جلوگیری از فرسایش و تخریب بیشتر مراتع و چراگاه ها، مالکیت دام در مرتع، نحوه و زمان حرکت و نگهداری دام، باید مورد توجه دامداران قرار گرفته و بدین ترتیب مشارکت خود را در مدیریت مراتع نشان دهند. در این رابطه نتایج مطالعه دیدیر و برانسون^۲ (۲۰۰۴)، بیانگر آن است که دامدارانی که در طرح مدیریت دام و مرتع، مشارکت دارند، در بیشتر ماه های سال در مرتع زندگی می کنند. کراپلتسو و لوت^۳ (۲۰۰۲)، به مالکیت واحد دامی و خدمات ترویجی، به عنوان عوامل تأثیرگذار بر مشارکت محلی در فعالیت های مدیریت منابع

تأکید بر مشارکت مردم در تصمیم های پیرامون منابع طبیعی به عنوان نزدیک ترین و سهل ترین راه حفظ این منابع، به دهه ۱۹۳۰ برمی گردد که از این دهه به بعد، تلاش برای کسب دیدگاه و علایق گروه های اجتماعی به منظور بهبود شرایط محیطی شروع شده است (۱۳ و ۲۱). اما سازمان های دولتی از سه دهه پیش به طور جدی شروع به جلب مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی به عنوان گام اساسی در توسعه پایدار کرده اند (۹). از این دیدگاه؛ مردم، منابع و مشارکت سه رکن توسعه پایدار انسانی را تشکیل می دهند. مشارکت با نقش ساختاری خود، هدف و وسیله رسیدن به توسعه تلقی می شود و از آن به عنوان حلقه گم شده فرایند توسعه یاد می گردد (۱۴). به عبارت دیگر نگرش سیستمی به توسعه، پدیده مشارکت را امری طبیعی و بنیادی جلوه می دهد و مشارکت تمامی اقشار روستایی را پیش نیاز دستیابی به اهداف توسعه می داند (۲۹)، به گونه ای که مشارکت فعال جامعه محلی، از پیش نیازهای اساسی مشارکت جمعی است (۵). در طرح های مرتعداری، اساس کار، واحدهای عرفی مردم هستند که مخاطبان اصلی آن در این طرح "مرتعدار" شناخته می شوند. در حقیقت بر اساس پروانه مرتعداری که صادر شده، هر مرتعی یک بهره بردار یا چندین بهره بردار دارد که هر کدام دارای یک حدود مشخص برای تعریف دام هستند و هر کاری که صورت می گیرد باید با هماهنگی و مشارکت سایر دامداران باشد (۱۱). بر این اساس و با توجه به موضوع تحقیق، در این بخش از مقاله به برخی از مطالعات صورت گرفته در زمینه عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی اشاره می شود. مطالعه ابونیه (۲۰۰۱) و مهدوی حسینی پور (۲۰۰۱)، نشان داد که میزان آگاهی دامداران از ماهیت طرح های مرتعداری بر میزان مشارکت آنها تأثیرگذار است. علیزاده و مهدوی (۲۰۰۶)، معتقدند که عدم استقبال مجریان از طرح های مرتعداری می تواند ناشی از عدم شناخت آنها از نتایج و اهداف این پروژه ها باشد. قاسمی (۲۰۰۱)، در مطالعه خود دریافت که بین دو متغیر میزان آگاهی و مشارکت دامداران در طرح های مرتعداری رابطه مستقیم و معنی داری وجود دارد و مالکیت نقش بسیار مؤثری در میزان مشارکت دارد. همچنین نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون در این تحقیق نشان داد که به ترتیب وضعیت مالکیت مراتع، میزان زمین

1- Sardar

2- Didier & Brunson

3- Kerapeletswe & Lovett

تصادفی-سیستماتیک (با استفاده از فهرست کامل افراد جامعه مورد مطالعه) و فرمول کوکران، تعداد ۵۵ مرتعدار، به‌عنوان نمونه آماری انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند (۲۴). به‌منظور اندازه‌گیری میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری، شش گویه با پاسخ‌های پنج‌گزینه‌ای شامل خیلی کم تا خیلی زیاد در دامنه یک تا پنج، در نظر گرفته شد که مجموع امتیازات گویه‌ها، امتیاز مشارکت را تشکیل داد. منظور از این متغیر، همکاری داوطلبانه و سازمان‌یافته مرتعداران در اجرای طرح‌هاست. در جهت سنجش متغیرهای دیگر تحقیق، از گویه‌هایی با پاسخ‌های شش‌گزینه‌ای شامل ناچیز تا خیلی زیاد در دامنه صفر تا پنج، استفاده شد. همچنین شناسایی مشکلات طرح‌های مرتعداری، از طریق یک سؤال باز و مصاحبه نیمه‌ساختارمند، از افراد مورد مطالعه انجام شد. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه‌ای که توسط محققان بر اساس مرور ادبیات تحقیق تدوین شده بود، استفاده شد. روایی محتوایی پرسشنامه توسط جمعی از متخصصان شامل تعدادی از استادان دانشگاه تهران و کارشناسان مرتعداری منطقه، تأیید شد. برای تعیین پایایی مقیاس‌های پرسشنامه، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن برای هر یک از بخش‌ها یا مقیاس‌های پرسشنامه، بیش از ۰/۷ به‌دست آمد که این مقدار حاکی از قابلیت اعتماد بالای ابزار تحقیق است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آماره‌های توصیفی مانند میانگین، انحراف معیار و ضریب تغییرات (برای مقایسه درون‌گروهی گویه‌ها) و در بخش تحلیل استنباطی داده‌ها نیز از روش‌های تحلیل همبستگی (ضریب همبستگی پیرسون) و آزمون مقایسه میانگین (کروسکال والیس) استفاده شد.

نتایج

ویژگی‌های فردی مرتعداران مورد مطالعه

افراد مورد مطالعه در گروه سنی ۲۶-۷۶ سال قرار داشتند و میانگین سن، ۵۲ سال بود. حدود ۴۰ درصد از افراد مورد مطالعه بیشتر از ۳۰ سال سابقه فعالیت دامداری داشتند. میانگین سابقه عضویت افراد در طرح‌های مرتعداری ۷ سال و میانگین تعداد واحد دامی تحت مالکیت، میزان مالکیت گوسفند و بز موجود در مرتع، تعداد دام‌های مجاز برای ورود به محدوده طرح،

عمومی، اشاره داشته‌اند. یافته‌های گذشته، حاکی از آن است که هر گونه سیاست‌گذاری در امر اصلاح و احیاء مراتع بدون در نظر گرفتن جایگاه و نقش مرتعداران نتیجه بخش نخواهد بود، زیرا این مجریان طرح‌های مرتعداری یا مرتعدارانی هستند که می‌توانند نقش مفیدی در احیاء و اصلاح مراتع داشته باشند (۲۲). حال باید عوامل مختلف بر میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری مورد بررسی قرار گیرد تا با توجه هر چه بیشتر به این عوامل بتوان میزان مشارکت مرتعداران را که لازمه توسعه هر چه بیشتر و بهتر مراتع است، بهبود بخشید. بنابر ضرورت تبیین شده، این مطالعه با اهداف اختصاصی زیر به اجرا درآمد:

- بررسی ویژگی‌های مرتعداران مورد مطالعه؛
- بررسی وضعیت مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری؛
- شناسایی مشکلات طرح‌های مرتعداری از دیدگاه مرتعداران.

مواد و روش‌ها

مطالعه حاضر در شهرستان تفرش از شهرستان‌های استان مرکزی انجام شد. در حال حاضر، ۱۴۸۰۰۰ هکتار از مراتع شهرستان در ۱۰۰ سامان عرفی ممیزی و تنسیق شده و ۳۷۷ فقره پروانه چرا به صورت انفرادی، مشاعی و شورایی برای افراد ذیحق صادر شده است. از مجموع مراتع ممیزی‌شده، برای ۴۹ سامان عرفی به مساحت حدود ۸۴۲۰۰ هکتار، طرح مرتعداری تهیه و اسناد قرارداد ۳۲ فقره به مساحت حدود ۵۴۰۰۰ هکتار به استناد پروانه‌های صادره، در زمان انجام مطالعه، به ۹۵ مجری طرح واگذار شده بود، بنابراین در برخی از سامان‌ها، بیش از یک طرح مرتعداری به اجرا درآمده است (۳۱).

این تحقیق از نوع توصیفی-همبستگی^۱ بود که با فن پیمایش انجام شد. در این نوع تحقیق، رابطه میان متغیرها بر اساس هدف تحقیق تحلیل شد. جامعه آماری این تحقیق، مجریان طرح‌های مرتعداری یا مرتعداران شهرستان تفرش بودند که در زمان انجام مطالعه تعداد آنها ۹۵ نفر بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری

مشارکت مرتعداران در طرح های مرتعداری

بر اساس اطلاعات مندرج در جدول (۱) در زمینه مشارکت مرتعداران در طرح های مرتعداری، همکاری با ناظر طرح های مرتعداری، تمایل به استفاده از تسهیلات برای طرح ها و همکاری با مرتعداران دیگر در اجرای طرح، به ترتیب با کمترین ضریب تغییرات، در اولویت اول تا سوم قرار گرفتند. تمایل به سرمایه گذاری در عملیات اصلاح و احیاء با بیشترین ضریب تغییرات، اولویت آخر را به خود اختصاص داد.

به ترتیب ۵۲۸/۶، ۴۲۷/۵ و ۴۸۰/۷ رأس بود. میانگین میزان مالکیت اراضی زراعی دیم ۶۳ هکتار بود. حداقل وسعت مراتع طرح های واگذاری ۹۶ هکتار و میانگین مساحت هر سامان عرفی آن ۱۶۹۵/۲ هکتار بود. به طور متوسط دامداران مورد مطالعه حدود هفت ماه دام های خود را در مرتع، حدود سه ماه در روستا و حدود دو ماه در مزرعه نگهداری می کنند. همچنین بر اساس نتایج تحقیق، حداکثر مدت نگهداری دام در مزرعه هفت ماه، در حالی که در روستا و مراتع دوازده ماه بود.

جدول ۱- اولویت بندی شاخص های مشارکت مرتعداران در طرح های مرتعداری

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین*	گویه
۱	۰/۲۱۳	۰/۸۲۵	۳/۸۷	همکاری با ناظر طرح های مرتعداری
۲	۰/۲۳۲	۰/۹۲۲	۳/۹۶	تمایل به استفاده از تسهیلات برای طرح های مرتعداری
۳	۰/۲۳۶	۰/۸۷۲	۳/۶۸	همکاری با سایر مرتعداران در اجرای طرح های مرتعداری
۴	۰/۲۳۹	۰/۹۱۲	۳/۸۱	تلاش برای حل مشکل سایر مرتعداران
۵	۰/۲۴۵	۰/۹۵۵	۳/۸۹	پذیرش نوآوری های معرفی شده از سوی دستگاه های اجرایی در مورد طرح های مرتعداری
۶	۰/۳۹۸	۱/۳۴	۳/۳۶	تمایل به سرمایه گذاری بر روی مرتع برای انجام عملیات اصلاح و احیاء

* دامنه میانگین بین یک تا پنج است

میزان مشارکت مرتعداران در طرح های مرتعداری

با توجه به نتایج جدول (۲)، سطح مشارکت ۱۰/۹ درصد از نمونه های مورد بررسی در طرح های مرتعداری

پایین، ۴۵/۵ درصد نسبتاً پایین و مشارکت ۴۶/۶ درصد از مرتعداران بالاتر از میانگین بود.

جدول ۲- توزیع فراوانی مرتعداران بر حسب مشارکت در طرح های مرتعداری

میزان مشارکت	نمره	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
پایین	$\leq 18/70$	۶	۱۰/۹	۱۰/۹
نسبتاً پایین	۱۸/۷۱ - ۲۲/۳۱	۲۵	۴۵/۵	۵۶/۴
نسبتاً بالا	۲۲/۳۲ - ۲۵/۹۲	۱۳	۲۳/۶	۸۰/۰
بالا	$\geq 25/93$	۱۱	۲۰/۰	۱۰۰
جمع		۵۵	۱۰۰	

بیشینه: ۳۰   کمیته: ۶   انحراف معیار: ۳/۶۱   میانگین: ۲۲/۳۱   دامنه نمره: ۳۰-۶

تحلیل همبستگی میزان مشارکت در طرح های مرتعداری با متغیرهای منتخب

بر اساس نتایج جدول (۳)، بین میزان مشارکت در طرح های مرتعداری و میزان رضایت و میزان آگاهی مرتعداران از طرح ها، میزان انگیزه مشارکت در طرح ها، میزان بهره گیری از رسانه های جمعی، میزان ادراک نسبت به اثربخشی روش های ترویجی در بهبود طرح ها، تعداد واحد دامی تحت تملک و مساحت طرح های واگذار شده رابطه مثبت و معنی داری وجود داشت. همچنین بین

میزان مشارکت در طرح های مرتعداری و میزان مالکیت اراضی زراعی دیم، میزان مالکیت گوسفند و بز موجود در مرتع، تعداد دام های مجاز برای ورود به محدوده طرح و تعداد ماه های نگهداری دام در روستا رابطه منفی معنی داری وجود داشت.

جدول ۳- تحلیل همبستگی میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری با متغیرهای منتخب

متغیر	مقدار r	سطح معنی‌داری
میزان رضایت از طرح‌های مرتعداری	۰/۳۴۶	۰/۰۱
میزان آگاهی از طرح‌های مرتعداری	۰/۴۴۱	۰/۰۰۱
میزان انگیزه مشارکت در طرح‌های مرتعداری	۰/۴۶۵	۰/۰۰۰
میزان بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی	۰/۳۱۰	۰/۰۲۱
ادراک نسبت به اثربخشی روش‌های ترویجی در بهبود طرح‌های مرتعداری	۰/۳۹۳	۰/۰۰۳
تعداد واحد دامی تحت تملک	۰/۳۲۵	۰/۰۱۵
میزان مالکیت اراضی زراعی دیم	-۰/۵۲۷	۰/۰۰۰
مساحت طرح‌های مرتعداری واگذار شده	۰/۳۸۴	۰/۰۰۴
میزان مالکیت گوسفند و بز موجود در مرتع	-۰/۲۸۱	۰/۰۳۷
تعداد دام‌های مجاز برای ورود به محدوده طرح	-۰/۴۴۱	۰/۰۰۱
تعداد ماه‌های نگهداری دام در روستا	-۰/۳۲۶	۰/۰۱۵

آزمون کروسکال والیس استفاده شد. نتایج حاصل از جدول (۴) نشان می‌دهد که در سطح یک درصد، بین میزان مشارکت گروه‌های مختلف مرتعداران تفاوت معنی‌دار وجود دارد.

مقایسه میزان مشارکت گروه‌های مختلف مرتعداران (از نظر نوع واگذاری طرح‌ها) در طرح‌های مرتعداری
برای مقایسه سه گروه از مرتعداران فعال در قالب طرح‌های واگذاری مشاعی، شورایی و انفرادی، به دلیل نرمال نبودن توزیع نمونه در گروه‌های مورد مطالعه، از

جدول ۴- مقایسه میانگین میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری

سطح معنی‌داری	مقدار χ^2	میانگین رتبه‌ای			متغیر گروه‌بندی
		انفرادی	مشاعی	شورایی	
۰/۰۰۴	۱۱/۱۵۳	۲۴/۵۰	۳۸/۲۸	۲۲/۸۲	نوع واگذاری طرح‌های مرتعداری

بحث و نتیجه‌گیری

در حفظ و احیاء این منابع و آگاهی از اهداف و مفاد طرح‌های مرتعداری، سبب افزایش دانش فنی مرتعداران پیرامون فعالیت‌های مرتبط با طرح‌های مرتعداری شود تا در نهایت بستر مناسب‌تر برای مشارکت بیشتر مرتعداران فراهم شود. به‌منظور اثربخشی طرح‌های مرتعداری، به‌طور حتم باید جنبه‌های اجتماعی و انسانی مورد توجه قرار گیرد، بنابراین آموزش مرتعداران و بهبود سطح سرمایه‌های اجتماعی که یکی از مؤلفه‌های اساسی آن یعنی مشارکت است، در این تحقیق بررسی شد. از آنجا که عملیات مدیریت مراتع، در بسیاری از زمینه‌ها، مستلزم تعامل، همکاری، مشارکت و اقدام جمعی مرتعداران و افرادی است که از آنها به‌صورت اشتراکی بهره‌برداری می‌کنند، بنابراین ارتقاء سطح سرمایه‌های اجتماعی که ظرفیت جوامع محلی را برای انجام کار مشترک و گروهی بهبود می‌بخشد، بسیار ضروری است، چرا که این پژوهش

طبق یافته‌های جدول (۳)، بین میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری و میزان آگاهی آنها از طرح‌ها رابطه مثبت معنی‌دار در سطح یک درصد وجود داشت. این نتیجه با نتایج حاصل از تحقیقات مختلف مطابقت دارد (۱، ۲، ۴، ۱۴ و ۲۳). همچنین بین میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری و میزان ادراک نسبت به اثربخشی روش‌های ترویجی در بهبود طرح‌ها رابطه مثبت معنی‌دار در سطح یک درصد وجود داشت. در مطالعه‌ای به خدمات ترویجی اثربخش، به‌عنوان عامل اثرگذار بر روی مشارکت اشاره شده است (۱۷). با توجه به رابطه معنی‌دار این دو متغیر با میزان مشارکت مرتعداران پیشنهاد می‌شود سعی و تلاش مسئولان اجرایی بر پر بار نمودن هر چه بیشتر خدمات ترویجی باشد تا افزون بر ارتقاء سطح آگاهی افراد در زمینه اهمیت مراتع، نقش آنها

نیز نشان داد که میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری به‌عنوان یک مؤلفه‌ی اساسی سرمایه‌ اجتماعی، در بیش از ۵۵ درصد از مرتعداران پایین یا نسبتاً پایین بود. آموزش و ارائه‌ی آگاهی‌های لازم، تنها نقطه‌ی شروع بهبود سرمایه‌ اجتماعی است، در حالی که افزایش این شاخص مهم، مستلزم فراهم‌سازی تمرین گروهی و اقدام جمعی است. برخی از طرح‌های مرتعداری مانند نوع مشاعی، زمینه‌ساز بهبود شاخص مذکور است که آن نیز به‌طور متقابل در بهره‌برداری بهینه مراتع در آینده می‌تواند تأثیرگذار باشد.

وجود رابطه‌ی مثبت معنی‌دار بین میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری و میزان انگیزه‌ی آنها برای مشارکت در طرح‌ها، با یافته‌های تحقیق عابدینی (۲۰۰۱) همخوانی دارد. با توجه به این نتیجه و از آنجا که یکی از انگیزه‌های مرتعداران برای مشارکت در طرح‌های مرتعداری، برخورداری از تسهیلات اعتباری و مالی برای انجام عملیات اصلاح و احیاء است، این عامل انگیزشی می‌تواند ناشی از فقر مالی مرتعداران برای انجام عملیات مرتعداری پر هزینه باشد که تأمین مالی آن خارج از توان آنها است. بنابراین پیشنهاد می‌شود دولت در این زمینه شرایط لازم را فراهم و با پیوند منابع اعتباری با منابع انسانی و سرمایه اجتماعی موجود، برای پیشبرد طرح‌های مرتعداری زمینه اصلاح و احیاء مراتع را فراهم سازد.

وجود رابطه‌ی مثبت معنی‌دار بین میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری و بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی، با نتایج به‌دست آمده از برخی تحقیقات مطابقت دارد (۱۵، ۱۶ و ۲۸)، بنابراین می‌توان برای پوشش‌دهی هر چه بیشتر مرتعداران در مرحله‌ی اطلاع‌رسانی، از رسانه‌های جمعی به‌ویژه در سطح استانی، استفاده بیشتری کرد و در دوره‌های آموزشی، زمینه‌های ترغیب و تمایل مرتعداران به برنامه‌های مرتعداری رادیویی و تلویزیونی را فراهم کرد.

بین میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری و تعداد واحد دامی تحت تملک، رابطه‌ی مثبت معنی‌دار در سطح پنج درصد وجود دارد. در اینجا واحد دامی تحت تملک می‌تواند شامل دام‌های سنگین که در منزل نگهداری می‌شوند نیز باشد که بعد از تبدیل به واحد دامی مورد بررسی قرار گرفتند. این شاخص نشان‌دهنده‌ی توان اقتصادی مرتعداران در بخش دامداری است و الزاماً به

تعداد دام حاضر در مرتع اشاره ندارد. رابطه‌ی مثبت بین تعداد واحد دامی تحت تملک با مشارکت در طرح‌های مرتعداری به نوعی حاکی از آن است که با افزایش توان اقتصادی خانوار مرتعداران، میزان مشارکت آنها در طرح‌های مرتعداری افزایش می‌یابد، زیرا که هر نوع مشارکت ممکن است هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم را به فرد تحمیل کند. در این حالت افراد توانمندتر از بعد اقتصادی، آمادگی بیشتری برای بر عهده گرفتن این هزینه‌ها را دارند. این یافته با نتایج برخی مطالعات (۱، ۱۴ و ۱۷) همخوانی دارد. بین میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری و میزان مالکیت اراضی زراعی دیم رابطه‌ی منفی معنی‌داری در سطح یک درصد وجود داشت. مطالعه‌ی خلیقی و قاسمی (۲۰۰۴) و قاسمی (۲۰۰۱) نشان‌دهنده‌ی نقش مالکیت اراضی دیم در میزان مشارکت است. همچنین خلیقی و چکشی (۲۰۰۵)، بر رابطه‌ی بین میزان مالکیت اراضی و مشارکت در طرح‌های اصلاحی منابع طبیعی اشاره کرده‌اند. این یافته حاکی از آن است که وجود فعالیت‌های تولیدی مکمل دامداری، به‌ویژه زراعت دیم می‌تواند باعث کاهش سطح مشارکت در طرح‌های مرتعداری شود. بر اساس مشاهده‌ها و بررسی محققان، دلیل این امر چرای دام در مرتع برای این دسته از مرتعداران است که پس از برداشت محصول زراعت دیم، دام‌های خود را به‌جای بردن به مراتع، در مزارع و اراضی دیم خود می‌چرانند و از این‌رو وابستگی کمتری به مراتع دارند. این نتیجه نشان می‌دهد که طرح‌های مرتعداری از بعد مشارکت مردمی باید از ساده‌انگاری پرهیز کرده و دارای یک طرح و الگوی جلب مشارکت سلسله‌مراتبی برای طبقات مختلف دامداران یا مرتعداران باشد. بدیهی است که در این رابطه باید درجه وابستگی مرتعدار برای تأمین علوفه دام خود به مرتع با شاخص مناسبی محاسبه و بر اساس شدت وابستگی، مسئولیت‌ها و فرصت‌ها تعیین و تبیین شود. هر فردی که به دلیل وابستگی کمتر، مسئولیت پایین‌تری را می‌پذیرد، باید از منافع کمتری نیز بهره‌مند شود. بین میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری و مساحت طرح‌های واگذار شده رابطه‌ی مثبت معنی‌داری در سطح یک درصد وجود داشت. این یافته با نتایج حاصل از مطالعه‌ی عابدینی (۲۰۰۱) همخوانی دارد. بین میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری و تعداد دام‌های مجاز

روستا نگهداری و از سایر منابع تأمین علوفه (غیر از مرتع) نیازهای غذایی آن‌ها را تأمین کنند مشارکت کمتری در این طرح‌ها داشته‌اند، بنابراین خوب است طرح‌های مرتعداری در گام نخست مخاطبان خود را از بین دامداران شدیداً وابسته به مرتع برای تأمین علوفه دام انتخاب کند، به این دلیل که حس مالکیت نسبت به مرتع به‌عنوان یک انگیزه درونی در آن‌ها قوی‌تر است.

بر اساس نتایج حاصل از جدول (۴)، نوع واگذاری طرح‌های مرتعداری بر میزان مشارکت اثرگذار است. بررسی میانگین رتبه‌ای حاکی از آن است که مرتعداران مشاعی، انفرادی و شورایی به‌ترتیب مشارکت بیشتری در طرح‌های مرتعداری داشته‌اند. این یافته با مطالعه خلیقی و قاسمی (۲۰۰۴) و قاسمی (۲۰۰۱) مطابقت دارد. به اعتقاد فرهادی (۱۹۹۷)، بهره‌برداری اشتراکی نشان‌دهنده تکامل فرهنگ تعاونی در نزد ایرانیان است و بهره‌برداران را برای پذیرش بهره‌برداری مشاعی نسبت به تفکیکی و مفروز، آماده‌تر و مشتاق‌تر می‌کند. به اعتقاد برخی کارشناسان، مالکیت مشاعی نه تنها اثر زیانبار ندارد، بلکه باعث کاهش هزینه‌ها می‌شود و ادامه آن از فقر مرتعداران می‌کاهد (۳ و ۲۵). باژیان (۱۹۹۵)، در مطالعه خود در استان فارس، روش اعطای پروانه چرای مشاعی را بهترین روش حق بهره‌برداری از مرتع حریم روستا می‌داند. البته دیدگاه‌های مختلفی نیز وجود دارد که فقدان انگیزه مالکیت، کمبود سرمایه در واحدهای بهره‌برداری مشاع و اختلاف در تقسیم کار و اداره مشاع را از دلایل تخریب مرتع می‌داند (۶، ۷ و ۲۷). به هر حال به نظر می‌رسد این موضوع که در چه شرایطی طرح‌های مرتعداری مشاع می‌توانند موفق‌تر عمل کنند، نیاز به بررسی‌های تخصصی بیشتری دارد.

مهمترین مشکلات طرح‌های مرتعداری از دیدگاه مرتعداران به‌شرح ذیل هستند:

۱- مشکلات مرتبط با اجرای طرح، شامل: مشخص نبودن محدوده مناطق قرق شده؛ مشاع بودن مراتع در برخی از طرح‌های مرتعداری؛ انجام عملیات آبخیزداری در محدوده طرح‌های واگذار شده؛ عدم قاطعیت مجریان طرح‌های مرتعداری در برخورد با متخلفان؛ واگذاری طرح‌های مرتعداری به کسانی که مشارکت ناچیزی در

برای ورود به محدوده طرح رابطه منفی معنی‌داری در سطح یک درصد و بین میزان مشارکت در طرح و میزان مالکیت گوسفند و بز موجود در مرتع رابطه منفی و معنی‌داری در سطح پنج درصد وجود داشت.

سردار^۱ (۱۹۹۹)، در مطالعه خود، یکی از عوامل مؤثر بر مشارکت دامداران در مرتعداری را، مالکیت دام در مرتع می‌داند. بنابراین نتایج حاکی از آن است که محدودیت‌های اعمال‌شده در قالب طرح‌های مرتعداری برای ورود دام زیاد به محدوده مراتع تحت پوشش طرح، بر مشارکت آنان تأثیر منفی داشته است، به این صورت که دامداران بزرگتر مشارکت کمتری در این طرح‌ها داشتند. شاید آن‌ها بر این باورند که مشارکت آنها با توجه به تعداد دام بالا، امکان‌پذیر نیست، چرا که باید محدودیت تعداد دام مجاز جهت ورود به محدوده طرح را بپذیرند. به هر حال باید عدم سازگاری بین این روش اعمال شده در طرح با شرایطی که دامداران بزرگ دارند را به نوعی حل کرد. شاید همکاری دولت در اعطای تسهیلات یارانه‌ای، تأمین کمبود علوفه و در نظر گرفتن سایر مشوق‌ها بتواند مشارکت این قشر از مرتعداران یا دامداران را نیز جلب نماید. مثبت بودن رابطه بین تعداد هر واحد دامی با میزان مشارکت به این دلیل است که در محاسبه این شاخص، دام‌های بزرگ نیز منظور شده‌اند که طبق روال معمول، در محیط‌های بسته نگهداری می‌شوند. به‌عبارتی داشتن تعداد واحد دامی بیشتر، الزاماً به مفهوم مالکیت بالاتر گوسفند و بز (دام‌های مرتعی) نیست.

بین میزان مشارکت مرتعداران در طرح‌های مرتعداری و تعداد ماه‌های نگهداری دام در روستا رابطه منفی معنی‌داری در سطح پنج درصد وجود داشت. در مطالعه‌ای، به نحوه و زمان حرکت و نگهداری دام به‌عنوان یکی از عوامل اثرگذار بر مشارکت دامداران در مرتعداری، اشاره شده است (۳۰). در این رابطه نتایج مطالعه دیدیر و برانسون^۲ (۲۰۰۴)، نشان می‌دهد دامدارانی که در طرح مدیریت دام و مرتع، مشارکت دارند، در بیشتر ماه‌های سال در مرتع زندگی می‌کنند. به‌عبارتی افرادی که قادر هستند به هر دلیلی دام خود را برای مدت بیشتری در

1 -Sardar

2- Didier & Brunson

۵- مشکلات مرتبط با کیفیت علوفه مراتع، شامل: از بین رفتن گیاهان بومی چندساله در منطقه؛ عدم سازگاری گیاهان غیربومی با شرایط آب و هوایی منطقه؛ عدم تناسب تنوع گونه‌های گیاهی به طوری که رشد بیش از حد برخی از آنها مانند گون باعث از بین رفتن گیاهان نازک و خوشخوراک در مرتع می‌شود.

۶- عدم مشارکت فراگیر دامداران در اجرای طرح، شامل: رعایت نکردن تعداد دام مجاز برای ورود به مرتع توسط شرکا؛ عدم ورود و خروج به موقع دام‌ها به مرتع؛ کمبود مشارکت مالی مرتعداران در پرداخت هزینه‌های اجرای طرح؛ عدم جلب مشارکت مردم در مراحل نقشه‌برداری و تهیه طرح؛ چرای بی‌رویه و تخریب مرتع در برخی موارد.

بررسی مشکلات طرح‌های مرتعداری، می‌تواند راهگشای کارشناسان طرح‌های مرتعداری برای بهبود برنامه‌های آبی خود از طریق حذف یا کاهش اثرات سوء این مشکلات باشد.

بر اساس بررسی به‌عمل آمده، طرح‌های مرتعداری به عنوان یکی از رویکردهای فراگیر و مورد توجه در مدیریت مراتع کشور، در ابعاد بهره‌برداری، حفاظت، احیاء و اصلاح، مستلزم بازنگری و تقویت چارچوب‌های جلب مشارکت مردمی است. به‌طور اصولی، این طرح‌ها، مبتنی بر یک رویکرد مشارکتی، تدوین و اجرا می‌شوند که فقدان توجه به اصل آن یعنی مشارکت، می‌تواند نتایج نامطلوبی را بر جای بگذارد. نتیجه‌گیری کلی این تحقیق آن است که طرح‌های مرتعداری مورد مطالعه، همه ملاحظات مشارکت مردمی را مورد توجه قرار نداده و در جلب مشارکت و تقویت آن و استفاده از این نیروی نهفته انسانی برای پیشبرد اهداف طرح‌ها به‌طور کامل موفق نبوده است. پیشنهاد می‌شود برای طرح‌های جدید، حتماً یک بخش مطالعاتی تحت عنوان تحلیل زمینه‌ها و بسترهای مشارکت مردمی منظور و مطالعات اجتماعی لازم صورت گیرد. همچنین در تحلیل اثربخشی یا موفقیت طرح‌های فعلی، حتماً به عامل مشارکت به‌عنوان روح و جوهره طرح‌های مرتعداری، توجه ویژه‌ای شود، چرا که کیفیت مراتع، تابع رفتار نیروی انسانی حاضر در عرصه است.

مدیریت منابع طبیعی دارند؛ عدم تناسب تعداد دام دامداران با مساحت مرتع واگذار شده؛ ورود دام‌های غیرمجاز از مناطق اطراف به محدوده طرح مرتعداری یا اسکان آنها در این محدوده؛ ناکافی بودن حمایت دولت از مرتعداران عضو طرح؛ عدم بررسی مجدد ظرفیت مراتع بعد از یک دوره بهره‌برداری یا اجرای فعالیت‌ها؛ عدم اطلاع برخی از مرتعداران از حدود و ثغور منابع ملی از مستثنیات پلاک؛ عدم نظارت پیوسته و ثابت از نحوه اجرای طرح؛ چرای بی‌رویه دام‌ها در برخی از مراتع تحت پوشش طرح؛ عدم تناسب مناطق قرق شده نسبت به مساحت کل مرتع (پیشنهاد شده است که منطقه قرق شده بیشتر از یک چهارم کل مرتع نباشد).

۲- فقدان وجود تأسیسات ضروری و یا نهاده‌های توزیعی برای بهبود کیفیت مرتع، شامل: کمبود آبشخور و عدم همکاری مناسب بین مردم و اداره منابع طبیعی برای تأمین آن (بسیاری از دامداران آبشخور فلزی را به آبشخورهای بتونی ترجیح می‌دادند)؛ عدم جایگاه نگهداری دام در برخی از مراتع؛ عدم ارائه نهاده‌هایی نظیر کود، بذر یونجه وحشی، بذر اسپرس به دامداران برای بهبود کیفیت و احیاء مراتعی که پوشش گیاهی آن‌ها در سطح قابل توجهی از بین رفته است. لازم به ذکر است که مراتع تحت بهره‌برداری مرتعداران، در برخی از موارد صرفاً به عملیات اصلاح نیاز دارد و در برخی سطوح که پوشش گیاهی آن به میزان زیادی از بین رفته، از طریق دریافت بذور فوق و سایر حمایت‌های اداره منابع طبیعی با مشارکت مرتعداران، احیاء می‌شود.

۳- مشکلات ناشی از تدوین طرح‌های مرتعداری، شامل: کم بودن مدت زمان چرا؛ کمبود تعداد دام مجاز در پروانه بهره‌برداری؛ هزینه گزاف خرید علوفه؛ عدم دسترسی به مرتع قشلاقی.

۴- مشکلات ناشی از شناخت دامداران نسبت به طرح‌های مرتعداری، شامل: کمبود اطلاع و شناخت دامداران نسبت به تبدیل اراضی دیم کم‌بازده به علوفه کاری؛ توجه نبودن دامداران با محدوده جغرافیایی و شرایط اجرای طرح؛ عدم شناخت کافی برخی از دامداران نسبت به شیوه صحیح دامداری در محدوده‌های اجرای طرح.

منابع

1. Abedini, K., 2001. Analysis of factors influencing animal husbandmen' participation in range management plans in Damavand region (Lar basin). *J. of Forest and Range*, 53: 44-52. (In Persian)
2. Aboueih, F., 2001. Factors influencing to achieve livestock husbandmen' participation in range rehabilitation and conservation in Semnan province. Unpublished M.Sc. thesis, Sciences and Researches Branch, Islamic Azad University, Iran, 196 p. (In Persian)
3. Adhikari, B., S.C. Difalco & J. Lovett, 2004. Household characteristics and forest dependency: evidence from common property forest management in Nepal. *Ecological Economics Journal*, 48: 245-257.
4. Alizadeh, A. & F. Mahdavi, 2006. Assessment and analysis of opinions of range management plans executors about important aspects of equivalence of livestock number and range capacity. *J. of Forest and Range*, 72-73: 13-20. (In Persian)
5. Artz, N.E., 1993. Local participation, equity, and popular support in Lesotho's range management area program. *African J. of Range and Forage Science*, 10(1): 54-62.
6. Azkia, M., 1986. Sociology of rural development and backwardness in Iran. Ettelaat Press, Tehran, 324 p. (In Persian)
7. Bagheri M.R., 1993. Investigation of the best rangeland exploitation system (Watershed area of Kasilian). Unpublished M.Sc. thesis, Range Management Engineering, University of Tehran. 134 p (In Persian)
8. Bajian, G., 1995. The optimum exploitation mode of rural neighboring ranges from the viewpoint of rural livestock farmers, *J. Research and Development*, 5: 27-57. (In Persian)
9. Brown, A., 1995. Popular participation and empowerment in natural resource management. *CANARI Communication*, 56: 14 p.
10. Didier, E.A., & M.W. Brunson, 2004. Adoption of range management innovations by Utah ranchers. *J. of Range Management*, 57: 330-336.
11. Eskandari, N., 2000. Plan of equivalence between number of livestock and range capacity. *J. of Forest and Range*, 49: 34-43. (In Persian)
12. Farhadi, M., 1997. The culture of participation in Iran: traditional participation in irrigation and cultivation. 1st Volume, Markaze Nashre Daneshgahi Press, Second Edition, Tehran, 432 p. (In Persian)
13. Garforth, C., C. Van Schoot & L. Maarse, 1988. The role of extension in developing the use of rangelands. *J. of Agricultural Administration and Extension*, 30: 325-334.
14. Ghasemi, T., 2001. Analysis of extent of pastoralists' participation in range rehabilitation plans in Dashli Boroun region. Unpublished M.Sc. thesis, Gorgan Agricultural Sciences and Natural Resources University, Iran, 88 p (In Persian)
15. Hajian, M., 1997. Natural resources extension and its role in range development: case study of Semiroj township. Unpublished M.Sc. thesis, Sciences and Researches Branch, Islamic Azad University, Iran, 167p (In Persian)
16. Kalantar, M., 2001. Analysis of barriers of pastoralists' participation in natural resources plans and livestock works in Ghom province. *Proceeding of 1th National seminar of researches about livestock and range management*, 107-108pp (In Persian)
17. Kerapeletswe, C.K., & J.C. Lovett, 2002. Factors that contribute to participation in common property resource management: the case of Chobe enclave and Ghanzi/Kgalagadi, Botswana. Paper presented at the second world congress of environmental and resource economists Monterey, California, 46 p.
18. Khalighi, N.A. & T.M. Ghasemi, 2004. A study on the effect of socio-economic factors on farmers' participation in range management projects (north of Golestan province). *J. of Agricultural Sciences and Natural Resources*, 11(1): 181-190. (In Persian)
19. Khalighi, N.A. & B. Chakoshi, 2005. The role of economical status of villagers on the extent of their participation in implementation of natural resources reclamation plans (Chahkand basin, Birjand Township). *J. of Desert*, 10(1): 15-31. (In Persian)

20. Khatoonabadi, S.A., A.M. Amini & A. Mirzaali, 2001. Preventive factors of herders' participation in rehabilitation designs of Aghghala ranges in Golestan province. *J. of Science and Technology of Agriculture and Natural Resources*, 5(1): 39-54. (In Persian)
21. Lyden, F.J., B.W.T. Wight & E.T. Tuchmann, 1990. Citizen participation in long -range planning: the RPA experience. *J. of Natural Resources*, 30: 23-35.
22. Mahboubi, A.H. & S.M. Mirdamadi, 2004. Assessing the extensional needs of leaders of the rangeland projects in Damavand Township. *J. of Agricultural Sciences*, 9 (1): 17-32. (In Persian)
23. Mahdavi Hosseinipour, M., 2001. Extension role in achieving executors' participation in range plans in Semnan province, unpublished M.Sc. thesis. Sciences and Researches Branch, Islamic Azad University, Iran, 168p (In Persian)
24. Mansoorfar, K., 2006. Statistical methods, University of Tehran Press, Tehran. 412 p. (In Persian)
25. Netting, R., 1976. What alpine peasants have in common: observation on communal tenure in a Swiss village?, *Human Ecology J.* 4: 135-146.
26. Nooreini, H., 2006. Investigating some factors of grazing management in Highland ranges of Dohezar in Tonekabon. Unpublished M.Sc. thesis, Range Management Engineering, University of Gorgan, 70p (In Persian)
27. Ostrom, M.K.M., 1995. Common property regimes in the forest: Just a relic from the past?. *Unasylva*, 46: 2-15.
28. Sabounchi, A., 2006. Factors influencing in rural pastoralists' participation in range rehabilitation plans in Kermanshah township. Unpublished M.Sc. thesis, Sciences and Researches Branch, Islamic Azad University, Iran, 155 p. (In Persian)
29. Salmani, M., 2001. Analysis of factors influencing rural people' participation in implementation of extension education activities from viewpoint rural people in natural resources areas in Semnan province. Proceeding of 1th National seminar of researches about livestock and range management, 101-102 pp. (In Persian)
30. Sardar, M.R., 1999. Rangelands of Pakistan: their potential for development. Proceeding of regional seminar under RAS, FAO, Regional project at PFI, Peshawar, 204-215 pp.
31. Tafresh natural resources and watershed management office, 2006. Range situation in Tafresh township, Report, 3 p. (In Persian).

Investigation of factors influencing participation of pastoralists in range management plans in Tafresh County rangelands

H. S. Fami¹, E. Faham^{2*}, R. Fatehee³, P. Moridsadat⁴ & R. Malekipoor⁵

Received: 5 May 2010, Accepted: 22 September 2010

Abstract

In the recent years, range management plans have played an important role in preventing rangeland degradation and improving their conditions. The principal essence of any range management plan is to involve those people who exploit the range resources, without which range management efficiency will be negligible. Accordingly, this study aimed to investigate factors influencing participation of pastoralists in range management plans in Tafresh County rangelands. This study designed as a correlation-descriptive research. A sample of 55 out of 95 pastoralists in the study area were selected, using “systematic random sampling” method. The findings revealed that the extent of satisfaction of plan, stakeholders awareness, motivation for participation, extent of mass media use, effectiveness of extension methods, livestock ownership, ownership of rain-fed land, ownership of sheep and goats, number of livestock permit number, and the periods that livestock is maintained in village had positive significant correlation with the extent of participation in range management plans. In addition, extents of participation of pastoralists groups were significantly different in terms of types of plans. In conclusion, people participation should be taken into account in all stages of designing and implementing range management plans, hence the effectiveness of these plans can be guaranteed.

Keywords: Participation, pastoralist, Range management plans, Extension methods.

1- Associate Professor, Faculty of Agricultural Economics and Development, University of Tehran

2- Ph.D. Student, Department of Agricultural Education, University of Tehran,

*: Corresponding Author: faham@ut.ac.ir

3- Expert of Watershed Management, Natural Resources and Watershed Management Office, Tafresh

4- PhD Student, Department of Rural Planning, Tarbiat Modarres University, Tehran

5- M.Sc. degree, Department of Rural Development, Sciences and Research Branch of Islamic Azad University